

Попри свій ексклюзивістський нахил, книга Ауді є безумовно одною з найкращих монографій, присвячених проблемі ліберального трактування природи, причин та наслідків конституційного відокремлення Церкви від держави. Окрім широти та вичерпності викладу на тлі термінологічної чіткості та уваги до деталей, неоціненною заслугою праці є вражаюча стрункість аргументу – характеристика, до якої, зрештою, вже давно звикли читачі авторів американської аналітичної традиції і, зокрема, Роберта Ауді.

Віктор Полетко

Yvonne Sherwood. *Biblical Blaspheming: Trials of the Sacred for a Secular Age*. Cambridge: Cambridge University Press 2012, xiii+387 с.

«Біблійні богохульства: Випробування сакрального у секулярну епоху» – найновіша книга самобутньої дослідниці з Університету Кента (Великобританія), проф. Івонн Шервуд, спеціалістки у сфері Старого Завіту і релігійних студій. У біблістику авторка перейшла з літературознавства, тому і в цій, і в інших своїх книгах звертається до теорії літератури та до критичної теорії¹. Відчутні впливи континентальної філософії, хоча професійний шлях авторки пов'язаний з Великобританією. Розглядаючи Біблію з незвичних перспектив, у світлі різних академічних дискурсів і культурних феноменів (від мистецьких виставок до практик мазохізму), Шервуд залучає несподіваних співрозмовників: акторів, митців, джихадистів 11 вересня, письменників, філософів – від Локка і Канта до Дерріди, Фуко і наших сучасників. Окремі розділи вже публікувалися як статті, так що книжка являє собою збірник об'єднаних головною думкою есеїв.

Назва монографії вказує на те, що вона присвячена проблемі біблійних богохульств. Авторка книги дійсно говорить про несподівану живучість і нахилу, і чутливості до богохульства², вона показує, як з плином часу змінювалися уявлення про дозволені і заборонені способи обходження з релігійними змістами (темами). З одного боку, Біблія немовби богохулить проти модерної, «покращеної» версії себе самої – «ліберальної Біблії»³, як її називає авторка [с. 73];

¹ «Критична теорія» у філософії й історії соціальних наук у вузькому значенні характеризує представників так званої Франкфуртської школи філософії ХХ століття, а у широкому значенні (вжитому тут) – це сукупність різних теорій і підходів, мета яких – критика капіталістичного суспільства, соціальних структур, систем сили і домінування задля того, щоб пропагувати рівноправність у суспільстві і розвиток свободи у її різних проявах.

² Цей нахил і ця чутливість проявляються у тому, що, попри процеси секуляризації і модернізації, продовжують існувати закони про богохульство (хоч і тривають дискусії про їх доцільність); у тому, що «богохульні» прийоми використовуються в мистецтві, медіа, шоу-бізнесі тощо, але є випадки, коли на це дуже болісно реагують віруючі.

³ Авторка розрізняє, відповідно до інтерпретації, багато «Біблій», адже для неї Святе Письмо ніколи не є лише текстом, а є також і контекстом її читання та сприйняття.

водночас Біблія сама є об'єктом богохульств із позицій властивого для сучасності загостреного сприйняття прав людини і зловживань ними: Біблії закидають те, що вона «освячує», чи «узаконює» певні види дискримінації.

З іншого боку, назва монографії суттєво звужує зміст книги. Несподівано було знайти цю книгу в секції канонічного права великої богословської бібліотеки. Складається враження, що упорядники бібліотечних ресурсів, спантеличені кількістю порушених у ній тем, врешті визначилися, взявши до уваги наявність у заголовку слова з правового контексту («trials»). Іронія в тому, що каноністи скористали би з цієї книги найменше. Ось короткий перелік тем, порушених у монографії: релігійне і світське поняття богохульства; сакральне і профанне; толерантність і демократія; «правдива релігія» і моральність; біблійна наука майбутнього; релігійне насильство; «релігія» – «стать» – «раса»; Біблія і права людини. Насправді, в такому розмаїтті тем, як і в метафоричності мови Івонн Шервуд (для ілюстрації: «благочестя толерантності», «естетика демократії», «повага як секуляризоване благоговіння», «інтимна публічність релігії») відчувається широта й складність поглядів та ерудованість авторки. Правда, це утруднює читання тексту.

Стиль викладу авторки – це кидання виклику, чи, радше, проблематизування деяких типових бінарних позицій, на які вона пропонує власні більш чи менш вдалі відповіді. Згадаємо тут тільки дві такі пари. Перша пара: переконання в тому, що істинна суть трьох авраамічних релігій прямо протилежна насильству – на одному полюсі, на другому – секулярно-гуманістична позиція, згідно з якою релігія і насилля є фактично синонімами. Оскільки друге переконання більш знане (бо гучніше озвучене, зокрема через медіа), авторка більше зосереджується на першому, яким оперують часто неусвідомлено, «за замовчуванням». Шервуд намагається довести, що, хоч у популярному розумінні Біблія нерідко сприймається як союзник ліберальних демократичних цінностей і джерело прав людини, насправді таке уявлення є надмірним спрощенням. Під прицілом авторки – «самовдоволеній, впевнений, білошкірий картезіанський суб'єкт чоловічої статі» [с. 231], але не тому, що він заглушує «жіночі голоси» у Біблії, як додали б феміністичні критики, а через те, що наївно шукає в Біблії основи модерних ідей про свободу і рівність, асоціює модерність із критичним розумом, а домодерне – з «рабством релігії» [с. 368] і тому намагається перекласти Біблію на універсальну мову сучасних цінностей. Погляд на релігію як на квінтесенцію найкращих людських прагнень є проблемним, бо тоді Біблія стає немовби контейнером принципів моральності (розпливчастих, а тому всім вигідних). Але ж

Наприклад, «модерною, ліберальною Біблією» вона називає Біблію крізь призму сприйняття тих, які допускають її вільне трактування заради підтримки ліберальних цінностей, гуманістичних ідеалів тощо і немовби заплющують очі на ті тексти, які явно суперечать сучасним уявленням про людину, суспільство, демократію. Авторка розрізняє також «революційну/радикальну Біблію», «монархічну/патріархальну Біблію», «шанобливу/пасивну Біблію» тощо.

неможливо, пише Шервуд, уникнути питання про релігійно натхнене насильство, просто називаючи проблемними деякі місця у Святому Письмі й абстрагуючись від них, немовби їх не існує, і зосереджуючись тільки на позитивному. Бо неможливо завжди провести чітку лінію між проблемними і неproblemними текстами, між свідками і насильниками, жертвами і агресорами, реальністю і мистецтвом. На прикладі самих же біблійних текстів, а також (що може багатьох здивувати) допросвітницьких їх інтерпретацій юдейського, християнського та ісламського походження, Шервуд показує, що Біблія як така просто «відмовляється» бути союзником ліберальних свобод. Багато уваги авторка приділяє і сприйняттю ісламу як антипода християнства – «союзника модерної толерантності». На її думку, сучасний іслам ніби відвертає увагу від нашого власного темного минулого, яке він символічно репрезентує сьогодні [с. 46].

Другу пару становить «історико-критичний *versus* літературний підхід до Біблії». Історико-критичний підхід надмірно заклопотаний пошуком оригінального сенсу і робить з Біблії «експонат музеїв стародавнього Близького Сходу і греко-римського світу» [с. 84], якщо висловитись образно. Літературний підхід, попри декларований протест проти фрагментування біблійного тексту, яке розмиває текст як цілісність, сам також по-своєму секуляризує Святе Письмо, роблячи його експонатом «музею культурних і лінгвістичних підвалин» людства [с. 85]. Авторка критикує біблійних дослідників ліберального штибу, які, заохочуючи інших читати «справжню Біблію», самі роблять з неї лише сакральний символ західного лібералізму. Однак дослідниця, здається, перебільшує вплив історико-критичного методу в постмодерну епоху, як і власну унікальність у намаганні читати Біблію «по-людськи», як Біблію для простих людей.

Взагалі складається враження, що Шервуд прагне шокувати читача, піддаючи сумніву типові уявлення, і хоч це не завжди переконливо, але завжди оригінально і цікаво. Візьмімо, наприклад, уявлення про те, що сучасне «нечитання» Біблії є проявом браку побожності, наслідком секуляризації. Шервуд, навпаки, вбачає у цьому побожність, але особливу: до Біблії *хочуть* апелювати (хай і в зумисне невизначений спосіб), навіть не читаючи її, оскільки «знають наперед, що там сказано». І навпаки, багато типів традиційної побожності підживлюють відкладання книги на полицю. Шервуд доводить, що деякі секулярні стратегії щодо Біблії є більш шанобливими, аніж релігійні [с. 14]. Біблію авторка представляє як «закриту ікону», предмет об'єктифікації та освячування, що може здійснюватися виключно в релігійних спільнотах. Біблія – релігійно-культурно-політична сенсація, а не просто текст чи пам'ятка старовини. Про це – цілий розділ «Beyond 'the Bible as Literature'».

Оригінальним є і трактування авторкою богохульства і меж допустимої мови. Очевидно, що вона стоїть на плечах своїх попередників, яких не завжди виразно згадує. Так, Шервуд запозичила ідею про розвиток поняття богохульства від активного до пасивного: від образи Бога чи інституцій, які його представляють, до образи релігійних почуттів віруючих. Однак слід віддати

належне авторці за те, що вона поглиблює і нюансує цей аналіз, бо для неї межа між суспільством та віруючим суб'єктом не завжди ясна і зазвичай є комбінацією обох [с. 33].

Шервуд допускає також позитивне розуміння отієї живучості богохульства: профанація – це не обов'язково спосіб посилити секуляризацію і десакралізацію, це також свідчення інтересу до сакрального і до пов'язаного з ним питання близькості й дистанції, відданості та віри [с. 5]. Щедро ілюструючи свої думки прикладами, Шервуд розгортає цілий нарратив на основі однієї події – виставки на тему мистецтва і прав людини в Галереї сучасного мистецтва в Глазго (2009 р.), в рамках якої відвідувачам запропонували, серед іншого, написати що-небудь на відкритих сторінках Біблії. На прикладі цього експерименту з Біблією авторка демонструє такі риси богохульства, як сміхотворство та сексуальні (зокрема ненормативні та дев'янтні) конотації, адже саме такі теми найчастіше змальовували і розписували в експонованій сакральній книзі відвідувачі виставки. Оригінально накладаючи гендерну теорію на історію розвитку богохульства, вона показує, як свобода насміхатися зі святого і сексуальна свобода великою мірою синхронізувалися від 1970-х рр. [с. 39-42]. Новаторським видається і її спостереження, що активне богохульство – це спосіб укріпити секулярність через розширення рамок свободи слова: «богохульник» немовби кидає виклик суспільству, демонструючи, наскільки далеко може зайти його свобода. З іншого боку, на відміну від багатьох дослідників, Шервуд менше сповнена ентузіазму щодо сили «пристойної мови»: добросовісною критикою у політкоректній формі важко вирішити проблему богохульства, бо параметри пристойності невлітими й змінні, як і параметри богохульства.

Услід за багатьма постмодерними критиками Біблії, Шервуд відкидає поширену і «безпечну» стратегію, якою є алегоричне «одухотворення» грубого, образливого, неприємного матеріалу. Але її аргументи базуються не так на прагненні взяти реванш у прихильників такої стратегії, як на багатовіковій історії інтерпретації та культурного сприйняття Біблії та на самих її ресурсах. Чого варті тільки згадані нею «збочені» ілюстрації середньовічних місалів і псалтирів та середньовічні (не сучасні!) авторські твори з біблійними персонажами в головних ролях [с. 15]! Цю новаторську тему в деталях розглядає цілий розділ, присвячений скатології, богохульним і порнографічним мотивам, сенсационалізму і сюрреалізму у Біблії, зокрема в книгах пророків.

Оригінально трактує дослідниця і толерантність: Шервуд далека від її ідеалізації. Сучасний принцип толерантності диктує пошану до відмінностей, в тому числі релігійної інакшости. Священні тексти розуміються в цьому світлі не як Боже слово, а як іконічні символи цього «релігійного іншого», проти якого не можна прогрішитися. Звідси і неписана заповідь сучасної толерантності: не зневажай *чужих* писань. Питання власної віри, власного стосунку до тексту стає зайвим... Сучасний дослідник змушений відкласти вбік позицію віри, чого не мушили робити його домодерні релігійні і нерелігійні попередники [с. 371].

Шервуд поглиблює вже висловлену іншими дослідниками думку, що *повага* до носія інших вірувань замінила колишнє *благоговіння* перед самим Богом, а конструктивний діалог стає м'якшою, банальнішою формою богочитання [с. 66].

Авторка критикує часто вживане поняття «глибоко закоріненого переконання» (*deeply held conviction*) у стосунку до релігії [с. 52], і не просто тому, що в повсякденній мові ми говоримо (і спостерігаємо), що релігійність є динамічною і проходить певні фази розвитку. Проблематичність розуміння релігії як чогось непорушно вщепленого в нас найкраще видно в сучасному розвитку європейського законодавства, де вживання слова «релігія» повне суперечностей. Шервуд виокремлює такі тенденції: плюралізація релігії через надання квазірелігійного значення нерелігійним переконанням і стилям життя; розуміння релігії як одного з ключових атрибутів ідентичності нарівні зі статтю і расою; асоціювання релігії з мірилом щирости, важливости, глибини, автентичности... Шервуд доводить, що тоді міняється саме значення релігії. Парадоксально, але це також показує, що в логіку сучасної секулярної держави глибоко вписані дві протилежні тенденції: неминуче перетворення релігії в привілейовану категорію і водночас зведення релігії до категорії її секулярних «родичів». Однак з авторкою можна не погодитися в тому, якою мірою ця привілейованість відчутна і чи вона відчутна взагалі. Дещо проблематичним і поспішним видається також її висновок, що, оскільки кривдника в ім'я релігії розуміють як *кривдника-нападника на справжню сутність релігії*, то релігія тепер виступає тільки як жертва, а не як збудник ненависти.

Ще один парадокс, відображений у популярних уявленнях і нерідко у правовому полі, – сприйняття релігії і як неунікненого контексту життя людини, і як результату вибору. Шервуд критикує глибоко закорінене в сучасній філософській думці кантіянське розуміння релігії, за яким правдива релігія має бути неодмінно моральною, у згоді з правами і гідністю людини. Визначена в таких поняттях релігія стає толерованою і пошанованою гетерономією⁴ (визнанням підпорядкування закону Божественного Іншого), але тільки до того моменту, поки ця гетерономія не посягає на звичний плин демократичних процесів або на законодавство [с. 64], іншими словами, допоки вона не виходить за рамки приватної сфери.

Авторка монографії пропонує також оригінальне трактування демократії як демократії «іконічної», чи «символічної», що реалізується у повазі до так званих «іконічних відмінностей», тобто таких, які мають узагальнене, дещо абстрактне, символічне значення. Увага зміщується з конкретних індивідуумів до певних ідентичностей за ознаками статі, раси, релігії тощо. Це, на думку Шервуд, пов'язане зі самою суттю демократії, де дуже важливим є

⁴ Гетерономія у філософському значенні слова – це підпорядкування волі суб'єкта незалежному від неї закону чи принципу причинності, а не закону, що його собі витворив сам суб'єкт.

представництво: так, депутати представляють інтереси своїх виборців, партії – інтереси певних ідеологічних кланів тощо. Однак захистити інтереси та включити думку всіх і кожного зокрема стає неможливо. Тому, щоб хоч трохи наблизитися до такої бажаної досконалої інклюзивності/толерантності, демократичний уряд засвідчує свою добросовісність через захист певних аспектів ідентичності, серед яких пріоритетом користуються раса, релігія і стать. Захищаючи, скажімо, конкретну людину, з якою трапилася дискримінація на роботі за расовою ознакою, демократичний уряд немовби символічно («іконічно», як пише Шервуд) втілює свою обіцянку захищати всіх громадян. І в цьому ключі – (символічного) репрезентування інтересів усіх – авторка пояснює багато механізмів функціонування демократії.

Неможливо не згадати ще один образ, який визначає напрям думок авторки і в цій монографії, і в інших її публікаціях: текст про жертвоприношення Авраама з Бут 22 (євр. *Akedah*). Цей образ Шервуд використовує для того, щоб поміркувати над відношенням між домодерністю і модерністю, між релігійним і секулярним світоглядом, між релігією і політикою (теополітикою). Наприклад, щоби продемонструвати неправомірні втручання в біблійні тексти (коли тлумачі Святого Письма вдаються до надмірних «натягувань», намагаючись представити те, що вони самі хочуть бачити у Біблії), авторка вдається до незвичного кроку – літературного конструювання неіснуючого листа Ісаака до Авраама, спираючись на існуючий апокриф – «Заповіт Ісаака». Перед читачем постає «Ісаак», знайомий з Кафкою, Кіркгором і навіть з інтернет-ресурсами. Авторка показує і те, як дослідницький підхід до Біблії відрізняється від особистого спілкування та взаємодії з нею як із культурним об'єктом, і те, що Біблія не раз разуче не піддатлива до сучасної постпросвітницької інтерпретації.

Книга підкріплена понад десятком фотографій, що стимулюють мислення: від дивних музейних експонатів до біблійних уривків із пророчих книг Біблії на пачках пластивців до сніданку. Міждисциплінарність монографії апелює до широкого кола читачів, про що свідчить перевидання книги у 2014 році. Однак справедливо сказати, що це широке коло твориться, швидше за все, за рахунок професіоналів у різних галузях – біблістів, літературознавців, політологів, дослідників права, соціологів релігії, митців, культурологів... Нефахівцям вона радше даватиметься тяжко й однозначно не стане підручником з якогось із біблійних предметів. Звісно, авторка ставила за мету апелювати і до непрофесіоналів. Та обраний нею стиль мови, хоч і позитивно вражає інформативністю, безліччю алюзій до різних сфер життя, стає суттєвою перешкодою для сприйняття тексту. Тому те, що видається багатством мови і вишуканою метафоричністю, іноді не сприяє доказовості, а більше асоціюється з надмірним словесним декором. Незаперечно і дуже важливо те, що ця книжка кожною своєю сенсаційною заявою – добре вона обґрунтована чи ні – змушує читача розгорнути Біблію, нарешті почати її читати і не почуватися безпечно – мовляв, «я й так знаю, про що там ідеться».

Книга надихає і допомагає краще усвідомити неминучу, але дуже важливу взаємодію між текстом і традицією, а також визнати, що, попри все, Біблія продовжує відігравати значну роль – як позитивну, так і негативну – у формуванні ідентичності людини.

Христина Михалюк

Ренцо Лаваторі, Луч'яно Соле. Зустріч з Христом у Євангелії від Луки: Євангельські постаті та їхня поведінка / перекл. з італ. о. Р. Безпалько. Жовква: Місіонер 2015, 312 с.¹

Автори книжки аналізують шістнадцять розповідей з Євангелія від Луки про зустрічі Христа з людьми та показують, як ці зустрічі вплинули на цих людей. Книжка читається від початку до кінця на одному подиху. Авторам вдалося відтворити атмосферу часів Христа, яка інтригує та не відпускає до останньої сторінки. Вибрана авторами тема, а саме тема зустрічі з Христом, червоною ниткою проходить через усю книгу. На ній вибудовується сюжетна лінія, що починається зустріччю дитятка Ісуса з Симеоном і завершується останньою сценою, в якій двоє учнів з Емаусу не впізнають воскреслого Христа.

У передмові до українського видання, перекладеного о. Романом Безпальком, вказується, що книга допоможе тим, хто цікавиться Біблією, та спробує дати відповіді на запитання, які турбують сучасних читачів.

До сильних сторін цієї книги належить те, що автори зробили акцент на конкретних постатях та їхніх проблемах, а точніше на тому, яка переміна стається з ними внаслідок зустрічі з Христом. Авторі зазначають: «Деякі постаті описані у повноті їхньої фізичної, моральної, соціальної реальності. Звідси розкриваються їхні характерні риси, наче б були змальовані з натури». І все ж потрібно пам'ятати: перед нами спроба реконструкції життя тих або інших осіб, але дуже мало відомо про те, що передувало моменту, про який розповідає Євангеліє, а також, як розвивалися події опісля. Тому не слід переоцінювати наші спроби відчитати життя цих осіб з кількох рядків тексту євангелиста Луки.

Перевагою книги є те, що автори наводять важливі грецькі терміни, які зустрічаються в тексті Євангелій, та їх пояснюють. При необхідності вони звертаються до Старого Завіту, щоби підкреслити тяглість та пояснити значення новозавітного уривку. Це важлива деталь, бо зрозуміти Євангелія можливо лише при уважному прочитанні їх у світлі старозавітних текстів. Книжка містить бібліографію, яка охоплює широке коло авторів з різних мовних середовищ, а також розвідки та коментарі, що доповнюють аналіз деталями.

¹ Оригінал: Renzo Lavatori, Luciano Sole. *Ritratti dal Vangelo di Luca. Persone e relazioni* [= *Collana Lettura pastorale della Bibbia; Sezione Bibbia e spiritualità*, 14]. Bologna: Centro Editoriale Dehoniano 2001, 295 p.